

*Наталія Венжинович
Анна Чаварга*

КОНЦЕПТИ *ВОГОНЬ* І *ВОДА* У ФРАЗЕМІЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано фраземний складник архетипових концептів ***ВОГОНЬ*** і ***ВОДА***, який ще не став предметом окремого дослідження в українській лінгвоконцептології. Проведена суцільна вибірка досліджуваного матеріалу зі «Словника української мови» в 11 томах, відібрані фразеологізми зі структурними компонентами *вогонь* і *вода* у складі відповідних тематичних (функціональних) груп, з'ясовано їхнє походження. Аналіз ґрунтується на твердженні про те, що концепт – практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній мовній спільноті. Сукупність концептів у ній веде до створення картини світу. Унаслідок проведеного дослідження окреслено межі фраземного складника концептів ***ВОГОНЬ*** і ***ВОДА*** в сучасній українській літературній мові. Перспективу подальших наукових студій вбачаємо в описі концептів ***ПОВІТРЯ*** та ***ЗЕМЛЯ***, що дасть змогу схарактеризувати сприйняття українцями всіх чотирьох першостихій за допомогою фразеологічних одиниць і побудувати відповідні лінгвоконцептуальні моделі.

Ключові слова: архетиповий концепт, фразема, вогонь, вода, мовна картина світу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні парадигми лінгвістичних досліджень пов'язані з вивченням різноманітних концептів. У лінгвістиці наявна ціла низка праць, у яких автори намагаються осягнути грані концепту. Багато зробили в цій галузі германісти Б. Ажнюк, Г. Манушкіна, Р. Охштат, Н. Філіппакі, Н. Щербань та русисти М. Алефіренко, Н. Арутюнова, А. Бабушкін, В. Карасик, В. Колесов, О. Кубрякова, Д. Лихачов, В. Маслова, З. Попова, Г. Слишкін, Ю. Степанов, Й. Стернін, В. Телія. Вивчення концептів в українському мовознавстві лише набирає обертів. На думку В. Ужченка та Д. Ужченка, концепт – практично невичерпний комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, явище чи ознаку в певній культурі [14, с. 239]. У праці Ю. Степанова «Константи: Словник російської культури» подано таке визначення концепту: «згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини..., і те, завдяки чому звичайна, пересічна людина сама входить у культуру, а в деяких випадках і впливає

на неї» [13, с. 43]. У кожному концепті поєднані принципово важливі для носія мови знання про світ, а разом з тим відкинуті несуттєві уявлення. Система концептів створює картину світу (світобачення, світосприйняття), у якій відображено розуміння людиною реальності. Концепт утілюється в слові, саме тому назва концепту стає «згустком значень», носієм уявлення не тільки про поняття, що означене словом, але і про емоційні елементи, оцінки, асоціації, образи, характерні для цієї культури [10, с. 275].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вербалізацію природних стихій вогню й води досліджували З. Адамія, Н. Бабич, Н. Венжинович, Т. Космеда, З. Мацюк, В. Мокієнко, Т. Осипова, О. Пальчевська, І. Покровська, В. Сліпецька, О. Слюніна, О. Федосов, М. Фенко, О. Чайка, І. Яковенко. Сакральність цих стихії стала предметом зацікавлення К. Дубровіної, А. Охоцимського, а також В. Войтовича та В. Жайворонка.

Мета пропонованої статті – виявити й проаналізувати фраземний складник архетипових концептів **ВОГОНЬ** і **ВОДА**, який ще не став предметом окремого ґрунтовного дослідження в українській лінгвоконцептології. Саме в цьому полягає актуальність та новизна нашої роботи. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: провести суцільну вибірку фраземного матеріалу зі «Словника української мови» в 11 т., розподілити відібрані фразеологізми зі структурними компонентами *вогонь* і *вода* у відповідні тематичні (функціональні) групи, з'ясувати походження цих сталих одиниць, установити чи спростувати факт мовної спорідненості таких першостихій, як вогонь і вода, звернути увагу на мовне вираження низки спільних ознак, притаманних стихіям вогню та води, та на їхню реалізацію у фраземіці сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вода як першоелемент завжди привертала до себе увагу всіх представників людства. Адже існування всього живого на планеті Земля залежить від неї. У її владі дарувати життя й відбирати його. Недаремно в сакральних книгах багатьох народів говориться про воду, як про те, що існувало ще до створення неба й землі, а у фольклорних джерелах зазначається її здатність магічно впливати на людину та навколишній світ.

Вогонь у наших предків-слов'ян насамперед асоціювався із сакральною силою, даром, посланим богом Сварожичем, а вже потім

із домашнім вогнищем, тобто родиною. Від вогню, як і від води, залежала доля людини, а отже і збереження її життя. У такій сакральній книзі, як Біблія, вогонь часто виконує волю Господню, виступає Його слугою. Все це говорить нам про надзвичайно важливу роль вогню в житті та свідомості людини, тому і це явище не могло залишитися поза увагою вчених-мовознавців.

О. Левченко наголошує на важливості аналізу фразеологізмів для лінгвокультурологічного дослідження. Як зауважує вчена, когнітивна лінгвістика має низку напрямів та методик дослідження, застосованих для вивчення фразеологічних одиниць у лінгвокультурологічному аспекті [8, с. 12–16]. Як вказує Н. Бабич, «через свою віддаленість від природи і слабкі знання, або й взагалі незнання таких архіважливих для життя людини компонентів буття, як вогонь та вода, нині спостерігаємо численні катаклізми, у яких значною мірою винна сама людина. Нівельована роль такого феноменального вчителя, як мова, рідна – у першу чергу, зокрема тих її скарбів, у яких сконденсований багатовіковий досвід народу. Сучасна людина – як на загал – погано знає мовні символи і фразеологізми (разом із прислів'ями, приказками, афоризмами та ін.), описи прикмет, вірувань і т. д. Дослідження вчених – народознавців, лінгвістів, психологів – відомі у вузьких колах спеціалістів, бо це не винахід матеріального удосконалення світу». Дослідниця зауважує, що загальна кількість фразеологізмів із компонентом *вогонь* в українській мові становить 120 одиниць, а з компонентом *вода* – 202 [2, с. 396–407]. Із названої кількості у «Словнику української мови» в 11 т. нами зафіксовано тільки 14 фразеологізмів із компонентом *вогонь*. Ми поділили їх на такі тематичні групи:

1) фраземи на позначення дії, що відбувається в повну силу або понад міру, характеризується крайністю: *боятися (стерегтися) як вогню* – ‘дуже боятися, стерегтися’ [11, Т. I, с. 715–716]; *вогнем і мечем* – ‘з нещадною жорстокістю, знищуючи все’ [11, Т. I, с. 715–716]; *з вогню [та] в полум'я* – ‘з однієї неприємності в іншу, ще більшу’ [11, Т. I, с. 715–716];

2) фраземи на позначення дії, яка супроводжується небезпекою чи є небезпечною як така: *гратися (грати) з вогнем* – ‘поводитися небережно, здійснювати що-небудь небезпечно’ [11, Т. I, с. 715–716]; *між двох вогнів* – ‘про безвихідне, скрутне становище, коли небезпека загрожує з обох боків’ [11, Т. I, с. 715–716];

3) фраземи, які вказують на родинні зв'язки, а також відображають особливості стосунків між людьми: *домашнє (родинне, сімейне) вогнище* – ‘своя оселя, родина, сім'я’ [11, Т. I, с. 715–716]; *вогнем дихати* на кого – ‘дуже сердитися на кого-небудь’ [11, Т. I, с. 715–716]; *іти (йти, піти) [і] у вогонь і [у] воду* за ким, з ким – ‘іти на все, на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь’ [11, Т. I, с. 715–716]; *кидати вогнем (блискавицею)* – ‘сердитись на когось, погрожувати’ [11, Т. I, с. 715–716]; *підливати (підлити) масла у вогонь (в огонь)* – ‘підсилювати, розпалювати які-небудь почуття, переживання і т. ін., збуджувати чимось’ [11, Т. VI, с. 449]; *як (мов і т. ін.) вогонь з водою* хто з ким – ‘хтось перебуває в непримиренних стосунках з кимсь’ [11, Т. I, с. 715–716];

4) фраземи, які характеризують життєвий досвід людини, вказують на певні світоглядні цінності або їх відсутність: *диму без вогню не буває (немає)* – ‘на все є своя причина’ [11, Т. I, с. 715–716]; *пройти вогонь і воду* – ‘багато всього пережити, зазнати; мати складне, небездоганне минуле’ [11, Т. I, с. 715–716]; *чужими руками вогонь загортати* – те саме, що *чужими руками жар загрибати* [11, Т. III, с. 86], тобто ‘непорядно користуватися результатами чужої праці’ [11, Т. II, с. 508].

Також нам вдалося виявити всього 40 фразеологізмів, які представляють фраземне поле концепту **ВОДА** в «Словнику української мови» в 11 т., які ми поділили на такі функціональні групи:

1) фраземи на позначення дії чи, навпаки, бездіяльності, здійсненої суб'єктом безвідносно до когось або чогось, і дії, яка спрямована на об'єкт, стосується його, вчиняється над ним суб'єктом: *товкти воду в ступі* – ‘робити що-небудь марно’ [11, Т. I, с. 716–717]; *[і] за холодну воду не братися (не взятися)* – ‘нічого не робити’ [11, Т. I, с. 716–717]; *вилами [по воді] писано* – ‘про те, здійснення чого викликає сумнів’ [11, Т. I, с. 419]; *як (мов і т. ін.) риба у (в) воді бути (почувати себе і т. ін.)* – ‘поводитися невимушено, добре, вільно’ [11, Т. VIII, с. 526–527]; *каламутити воду [в криниці]* – ‘вносити неспокій, розлад; створювати безладдя’ [11, Т. IV, с. 74]; *холодною водою облити (обдати)* – ‘вгамувати чийсь запал’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) води в рот набрати* – ‘вперто мовчати, нічого не говорити’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) у воду впасти* – ‘зникнути безслідно; пропасти’ [11, Т. I, с. 716–717]; *проти води плисти* – ‘йти проти загального напрямку’ [11, Т. I, с. 716–717]; *виводити (вивести) на чисту (на свіжу) воду* – ‘викривати кого-небудь в підступних, нечесних і т. ін. діях’

[11, Т. I, с. 366]; *виходити (вийти) сухим з води* – ‘уміло уникати покарання, нарікань і т. ін., будучи виним’ [11, Т. I, с. 531]; *кінці [у воду] ховати (заховати і т. ін.)* – ‘не залишати ніяких слідів злочину, вчинку’ [11, Т. IV, с. 164]; *ловити рибу (рибку) в каламутній воді* – ‘мати вигоду з чого-небудь, користуючись з неясності обставин, чийхось труднощів і т. ін.’ [11, Т. IV, с. 538]; *як (мов, наче і т. ін.) з гуски вода* – ‘нічого не впливав, не діє на кого-небудь, байдуже комусь’ [11, Т. II, с. 198]; *лити воду* – ‘вести пусту, беззмістовну розмову’ [11, Т. IV, с. 494]; *лити воду на чий млин (чиє колесо)* – ‘діяти на чийсь користь’ [11, Т. IV, с. 494]; *пройти вогонь і воду* – ‘багато всього пережити, зазнати; мати складне, небездоганне минуле’ [11, Т. I, с. 716–717]; *посадити на хліб та на воду* кого – ‘не давати нічого, крім хліба й води’, ‘ув’язнити’ [11, Т. VII, с. 306];

2) фраземи, які характеризують особливості стосунків між людьми: *водою не розлити (не розіллеш) кого* – ‘хтось із кимсь дуже дружить’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) риба з водою з ким – чим* – ‘нерозлучний з ким-, чим-небудь’ [11, Т. VIII, с. 526–527]; *іти (йти, піти) [і] у вогонь і [у] воду за ким, з ким* – ‘іти на все, на будь-який самовідданий учинок заради кого-небудь’ [11, Т. I, с. 716]; *як (мов і т. ін.) вогонь з водою хто з ким* – ‘хтось перебуває в непримирених стосунках з кимсь’ [11, Т. I, с. 716]; *варити воду з кого* – ‘постійно, без причини виявляти незадоволення кимсь, ставити непослідовні, суперечливі вимоги’ [11, Т. I, с. 292]; *нема промитої води кому від кого* – ‘немає провітку (життя, спокою)’ [11, Т. I, с. 716–717]; *втопив би (втопила б, втопили б) у ложці води* кого – ‘із ненависті міг би (могла б, могли б) погубити кого-небудь будь-яким способом’ [11, Т. I, с. 775]; *сьома (десята) вода на киселі* – ‘про далеке споріднення’;

3) фраземи з атрибутивним значенням: *хоч водою розливай* – ‘затятий, упертий (про бійку, сварку і т. ін.)’ [11, Т. I, с. 716–717]; *хоч з лиця воду пити (пий)* – ‘дуже гарний (гарна, гарне) на вроду’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) крапля (дві краплі) води подібний (схожий) на кого* – ‘дуже подібний (схожий) на когось’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) у воду опущений* – ‘похмурий, сумний’ [11, Т. I, с. 716–717]; *чистої води хто, що* – ‘справжній, справжнісінький’ [11, Т. I, с. 716–717]; *нижче трави ходити; нижчий [від] трави, тихіший (тихий) [від] води; тихіший (тихий) [від] води, нижчий [від] трави* – ‘про того, хто поводить себе дуже скромно, виявляє покірність, є тихим, непомітним’ [11, Т. X, с. 219];

4) фраземи з часовим значенням: *як (мов і т. ін.) у воду дивитися* – ‘неначе наперед знати, точно передбачати події’ [11, Т. I, с. 716–717]; *багато (чимало) води утекло (утече)* – ‘минуло (мине) багато часу’ [11, Т. I, с. 716–717]; *піти (збігти) за водою* – ‘минути без вороття (про час)’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) вода змила (умила)* – ‘зник (зникла і т. ін.) швидко й безслідно’ [11, Т. I, с. 716–717]; *як (мов і т. ін.) з води йде (росте)* – ‘дуже легко, гарно й швидко’ [11, Т. I, с. 716–717].

Надзвичайно цікавим є з’ясування походження цих виразів. Наприклад, фразема *іти (йти, піти) у вогонь і воду*, на думку В. Мокієнка, пов’язана з фразеологізмом *пройти вогонь і воду (і мідні труби)*, яка походить від ритуалу «Божого суду» – стародавнього звичаю перевіряти невинність звинуваченого, змусивши його тримати руку у вогні або кинувши у воду. Фразема *з вогню та в полум’я* є калькою з грецької. Вираз пов’язаний із випробуванням вогнем, при якому звинувачений у злочині повинен був деякий час тримати руку у вогні. Із цим випробуванням пов’язаний і фразеологізм *боятися як вогню*. Книжне *вогнем і мечем*, яке часто можна побачити в Біблії, дослідники пов’язують із стародавнім способом лікування ран: уражені місця на тілі вирізали й припікали вогнем. Вираз *гратися з вогнем* учені пов’язують з такою прикметою: погасне вогонь або свічка – чекай на гостя [3, с. 489–492].

Також добре відомим є біблійний фразеологізм *неопалима купина*, який має такі значення: «щось вічне»; «те, що не можна зруйнувати»; «вічний вогонь»; «прообраз Богоматері» [5, с. 394]. Неопалима купина – це терновий кущ, побачений Мойсеєм у пустелі на горі Хорив, з якого він почув голос Бога [6, с. 394].

Вислів *хоч водою розливай* походить від боїв навкулачки, коли такий бій як спортивне змагання переходив у справжню бійку, то спортсменів доводилося розливати водою, щоб вгамувати їхній запал. Фразеологізм *товкти воду в ступі* походить від того, що в дуже бідних сім’ях батьки варили воду доти, доки діти не засинали, забувши про їжу. Фразема *вилами по воді [писано]* вживається на позначення абсолютно беззмістовної дії. Вилами по воді нічого не напишеш. Вислів міг виникнути тоді, коли наші предки вже навчилися письму. Так у польській мові замість слова «вила» використовують слово «палець» [1, с. 107].

Вираз *сьома/десята вода на киселі* відомий ще з часів Київської Русі та пов’язаний із виготовленням киселю в селі. Його готували зі

змолотого вівса, муку якого декілька раз промивали. Природно, сьома (десята і т. д.) вода мала в своєму складі дуже мало кисільної речовини і тому надто відрізнялася від нього. В основі фразеологізму лежить також числовий код культури (використання магічного числа 7, а також 10 і т. ін.) [4, с. 199–200].

А. Устюжаніна з'ясувала, що зв'язок води й вогню, вербалізований у давньогерманських мовах, сягає своїм корінням індоєвропейської культури. Вчена говорить про єдність цих двох понять, вказуючи на мовні праформи. Наприклад, давньоісландське *vagr* – «вогонь» і «море» водночас. Ще цікавішим є той факт, що в давньоіндійських міфах бог вогню Agni був народжений у воді. Реконструйовані міфи про «народження вогню у воді», про «бога вод», який охороняє озеро, джерело, у якому знаходиться сліпучий вогонь, тільки підтверджують гіпотезу дослідниці.

Вербалізований зв'язок води й вогню, на думку А. Устюжаніної, можна пояснити низкою спільних ознак: рухливість, нестійкість, відсутність чітко визначеної форми, активне переміщення, небезпечність, неконтрольованість [15, с. 118].

Спільність між цими двома стихіями виявляється також у протиставленні «живої» та «мертвої» води та вогню «одухотвореного» і вогню «неживого» у мовному вираженні. Уявлення про «два вогні» наявне вже у вченні Геракліта, який відрізняв вічно живий першовогонь від вогню, що був лише звичною формою стану першоречовини, і носив назву «престер» [12, с. 443]. «Престер», за однією з версій, – це ураган, який супроводжується вогненно-водяним смерчем або ж смерч, який супроводжується блискавкою, за іншою, – це синонім до вогню-блискавки [7, с. 117].

В. Мокієнко наголошує на тому, що оцінка води як цілющої і водночас смертельної стихії знайшла своє відображення як у казкових мотивах *живої та мертвої води*, так і у фразеології. Багато русистів вважають ці вирази своїм національним фольклорним надбанням. Справді, у багатьох російських казках *жива вода* позначає чарівну, «життєдайну», воду, яка має здатність воскрешати мертвих, а *мертва* – «цілющу», що може гоїти будь-які тілесні рани. Але зіставлення з іншими мовами вказує на те, що ця фразеогідрологічна пара є широко відомою в багатьох мовах, зокрема, й в українській, білоруській, болгарській, словацькій, чеській, англійській, французькій та турецькій. Цікавим є той факт, що в сучасному вживанні фольклорна семан-

тика нерідко сплутується і вираз вживається у протилежному значенні: *жива вода* на позначення *мертвої*, а *мертва* – на позначення *живої* [9, с. 9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Наші спостереження підтверджують те, що й нині вогонь і вода як основні елементи, потрібні для життя людини, є предметом вивчення багатьох учених, зокрема й мовознавців. Нам вдалося окреслити межі фраземного складника концептів **ВОГОНЬ** і **ВОДА** у «Словнику української мови» в 11 т., а також з'ясувати, що в цих двох стихій є багато спільних ознак, відтворених засобами фраземіки української мови.

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в описі концептів **ПОВІТРЯ** та **ЗЕМЛЯ**, що дасть змогу схарактеризувати сприйняття українською нацією всіх чотирьох першостихій за допомогою фразеологічних одиниць і побудувати відповідні лінгвоконцептуальні моделі.

Література

1. Адамия З. К. О сопоставительном анализе славянских фразеологизмов с компонентом *вода* (с привлечением материала из грузинского языка) // «Вода» в славянской фразеологии и паремиологии. Коллективная монография. Ч. 2. / науч. ред. А. Золтан, О. Федосов, С. Янурик. – Будапешт : Тинта, 2013. – С. 105–109.
2. Бабич Н. Обсяг фразеологізованих значень лексем-антитез *вогонь* – *вода* / Н. Бабич // Мова у дзеркалі особистості. Філологічні дослідження, присвячені 80-річчю професора, академіка НАПН України Кононенка Віталія Івановича / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – С. 396–407.
3. Бирих А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова ; СпбГУ ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина ; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель ; АСТ ; Люкс, 2005. – 926, [2] с.
4. Венжинович Н. Ф. Актуалізація концепту «вода» у фраземах російської та української мов: лінгвокультурологічний аспект / Н. Ф. Венжинович // «Вода» в славянской фразеологии и паремиологии. Коллективная монография. Ч. 2 / Науч. ред. А. Золтан, О. Федосов, С. Янурик. – Будапешт : Тинта, 2013. – С. 196–201.
5. Дубровина К. Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов / К. Н. Дубровина. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 808 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
7. Кессиди Ф. Х. Гераклит / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1982. – 200 с.

8. Левченко О. П. Етнолінгвістика та лінгвокультурологія: специфіка об'єкта і завдання / О. П. Левченко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2007. – Вип. 52. – № 787. – С. 12–16.
9. Мокиєнко В. М. Вода как фразеологическая субстанция / В. М. Мокиєнко // «Вода» в славянской фразеологии и паремииологии : кол. моногр. Ч. 1 / науч. ред. А. Золтан, О. Федосов, С. Янурик. – Будапешт : Тинта, 2013. – С. 7–19.
10. Надолинська А. Словник концептів української культури як ключова проблема навчальної лексикографії / А. Надолинська // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – 2010. – Вип. 50. – С. 274–280.
11. Словник української мови. В 11 т. / [уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, А. В. Лагутіна та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–IV, VI–VIII, X.
12. Слюніна О. В. Лінгвософське осмислення природної стихії *вогонь*: етимологічний та семантичний аспекти / О. В. Слюніна // Філологічні студії : наук. вісн. Криворіз. держ. пед. ун-ту : зб. наук. пр. – Вип. 6. – Кривий Ріг : Вид. дім, 2011. – С. 438–448.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академ. проект, 2001. – 990 с.
14. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : посіб. для студ. філол. ф-тів вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 400 с.
15. Устюжанина А. К. Древнегерманские концепты «огонь» и «вода», их взаимосвязь и отражение в языке и культуре / А. К. Устюжанина // Вестн. Новгород. гос. ун-та. – 2013. – № 72. – С. 117–121.

References

1. Adamiia Z. K. O sopostavitelnom analize slavianskikh fraseologizmov s komponentom *voda* (s privlecheniim materiala iz gruzinskogo yasyka) / Z. K. Adamiia // «Voda» v slavianskoi frazeologii i paremiologii. Kollektivnaia monografiia. Ch. 2 / nauch. red. A. Zoltan, O. Fedosov, S. Yanurik. – Budapesht : Tinta, 2013. – S. 105–109.
2. Babych N. Obsiah frazeolohizovanykh znachen leksem-antytez vohon-voda / N. Babych // Mova u dzerkali osobystosti. Filolohichni doslidzhennia, prysviachenі 80-richchiu profesora, akademika NAPN Ukrainy Kononenka Vitaliia Ivanovycha / Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka. – Ivano-Frankivsk:Misto NV, 2013. – S. 396–407.
3. Birikh A. K. Russkaia frazeologіia. Istoriko-etimologicheskii slovar: ok. 6000 frazeologizmov / A. K. Birikh, V. M. Mokiienko, L. I. Stepanova ; SpbGU ; Mezkhaf. Slovarnyi kab. im. B. A. Larina ; pod. red. V. M. Mokiienko. – 3-e izd., ispr. i dop. – M. : Astrel: AST: Liuks, 2005. – 926, [2] s.
4. Venzhynovych N. F. Aktualizatsiia kontseptu «voda» u frazemakh rosiiskoi ta ukrainkoi mov:linhvokulturolohichni aspekt / N. F. Venzhynovych // «Voda» v slavianskoi frazeologii i paremiologii : kollektivnaia monografiia. Ch. 2 / nauch. red. A. Zoltan, O. Fedosov, S. Yanurik. – Budapesht : Tinta, 2013. – S. 196–201.
5. Dubrovina K. N. Entsiklopedicheskii slovar bibleiskikh fraseolohizmov / K. N. Dubrovina. – M. : Flinta ; Nauka, 2010. – 808 s.

6. Zhaivoronok V. V. Znaky ukraïnskoi etnokultury : slovnyk-dovidnyk / V. V. Zhaivoronok. – K. : Dovira, 2006. – 703 s.
7. Kessidi F. Kh. Heraklit / F. Kh. Kessidi. – M. : Mysl, 1982. – 200 s.
8. Levchenko O. P. Etnolinhvistyka ta linhvokulturolohiiia: spetsyfika obiehta i zavdannia / O. P. Levchenko // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia filolohiiia. – 2007. – Vyp. 52. – № 787. – S. 12–16.
9. Mokiienko V. M. Voda kak frazeologicheskaia substantsiia / V. M. Mokiienko // «Voda» v slavianskoi frazeologii i paremiologii. Kollektivnaia monografiia. Ch. 2 / nauch. red. A. Zoltan, O. Fedosov, S. Yanurik. – Budapesht : Tinta, 2013. – S. 7–19.
10. Nadolynska A. Slovnyk kontseptiv ukraïnskoi kultury yak kliuchova problema navchalnoi leksykohrafii / A. Nadolynska // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna. – 2010. – Vyp. 50. – S. 274–280.
11. Slovnyk ukraïnskoi movy. V 11 t. / [uklad. A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, A. V. Lahutina ta in.]. – K. : Nauk. dumka, 1970–1980. – T. I–IV, VI–VIII, X.
12. Sliunina O. V. Linhvofilosofske osmyslennia pryrodnoi stykhii *vohon*: etymolohichnyi ta semantychnyi aspekty / O. V. Sliunina // Filolohichni studii Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu : zb. nauk. pr. – Vyp. 6. – Kryvyi Rih : Vydavnychy Dim, 2011. – S. 438–448.
13. Stepanov Yu. S. Konstanty: Slovar russkoi kultury / Yu. S. Stepanov. – M. : Akademicheskii Proekt, 2001. – 990 s.
14. Uzhchenko V. D. Frazeolohiiia suchasnoi ukraïnskoi movy : posibnyk dlia studentiv filolohichnykh fakultetiv vyshchych navchalnykh zakladiv / V. D. Uzhchenko, D. V. Uzhchenko. – Luhansk : Alma-mater, 2005. – 400 s.
15. Ustiuzhanina A. K. Drevniegermanskiie kontsepty «ogon» i «voda», ikh vzaimovsvias i otrazeniie v yazyke i kulture / A. K. Ustiuzhanina // Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2013. – № 72. – S. 117–121.

Венжинович Наталия, Чаварга Анна. Концепты *ОГОНЬ* и *ВОДА* во фраземике украинского языка. В статье проанализирована фразеологическая составляющая архетипических концептов *ОГОНЬ* и *ВОДА*, которая не стала еще предметом отдельного исследования в украинской лингвоконцептологии. Проведена сплошная выборка исследуемого материала со «Словаря украинского языка» в 11 томах, отобраны фразеологизмы со структурными компонентами *огонь* и *вода* в составе соответствующих тематических (функциональных) групп, установлено их происхождение. Анализ базируется на утверждении о том, что концепт – практически неисчерпаемый комплекс культурно обусловленных представлений о предмете, явлении или признаке в конкретной языковой общности. Совокупность концептов в ней приводит к образованию картины мира. В результате проведенного исследования установлены границы фраземной составляющей концептов *ОГОНЬ* и *ВОДА* в современном украинском литературном языке. Перспективу дальнейших научных изысканий видим в описании концептов *ВОЗДУХ* и *ЗЕМЛЯ*, что даст возможность охарактеризовать восприятие украинцами всех четырех первостихий с помощью фразеологических единиц и построить соответствующие лингвоконцептуальные модели.

Ключевые слова: архетипический концепт, фразема, огонь, вода, языковая картина мира.

Venzhynovych Nataliya, Chavarha Anna. Concept *FIRE* and *WATER* in Phraseology of the Ukrainian Language. The article focuses on the analysis of the phrasemic constituent of archtypical concepts *FIRE* and *WATER* which so far has not become a subjects-matter of a special study in Ukrainian linguoconceptology. A solid corpus of the material under investigation has been extracted from «The Dictionary of the Ukrainian Language» in 11 volumes, phraseologisms with structural components *fire* and *water* have been singled out within appropriate thematic (functional) groups, their origin has been ascertained. The analysis proceeds from the assumption that concept is practically an inexhaustible complex of culturally motivated ideas about a thing, phenomenon or an indication in a certain language community. A set of concepts in it leads to the formation of a world model. On account of the results obtained the limits of the phrasemic constituent of concept *FIRE* and *WATER* have been outlined in Modern Ukrainian literary language. The prospective of further scholarly studies is in the concepts *AIR* and *EARTH* that will enable characterization how Ukrainians perceive all four primary elements by means of phraseological units and form corresponding linguoconceptual models.

Key words: archtypical concept, phraseme, fire, water, language world model.

УДК 81'221:316.454.52

Олександра Гандзюк

ВІЗУАЛЬНИЙ КОНТАКТ ЯК НЕВЕРБАЛЬНИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ

Стаття стосується проблеми невербальної комунікації. Невербальні знаки можуть регулювати людські стосунки. Тут проаналізований такий засіб невербального спілкування, як візуальний контакт. Цей засіб має важливе значення в комунікативному процесі. Розрізняють діловий, світський та інтимний погляд. Їхня диференціація залежить від локалізації напрямку на співрозмовника. Візуальний контакт має різні комунікативні значення. Він ілюструє різні семантичні і прагматичні смисли. Серед них готовність до комунікації; пригнічення волі або впливу на іншого; бажання налагодити контакт й отримати інформацію; необхідність передати певну інформацію, бажання контактувати. Дуже часто цей невербальний знак вказує на близькість людей. Він демонструє також статусні стосунки. Візуальний контакт має різні позитивні і негативні значення. Це залежить від комунікативної ситуації. У статті названі прізвища дослідників, які вивчають проблему невербального спілкування.

Ключові слова: комунікація, невербальне спілкування, засоби невербального спілкування, візуальний контакт, види візуального контакту.